

18. Sorokin, J. A. & Michaljova, I. M. (1993). *Precedent text as a method of fixing of verbal consciousness*. In *Language and verbal consciousness : paradoxical rationality*, Moscow: «CheRo», joint with «Yuwrite», 98–117. (in Russ.)

SELIVANOVA Elena Aleksandrovna,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Translation Theory and Practice, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy

e-mail: o_selivanova@ukr.net

INTERTEXT AS THE CLUE OF CROSSWORD ENIGMATIC DISCOURSE

Abstract. Introduction. *The genre of crossword presupposes interactivity, stipulated by the intentions of the intellectual training, entertainment, game, new information cognition and orientation towards decoding.*

Purpose. The aim of the article is the characteristics of one of the most important clues for searching the ways for crosswords' decoding, i.e. intertextual information and its verbal representation.

The object of the research is the texts of Russian crosswords; **the subject matter** is the intertextual and intersemiotic knowledge as the clues for solving the crosswords' tasks.

Results. *The material of the research is 3000 texts of the Russian crosswords taken from 70 magazines. The basic method is the contextual-interpretation analysis. The results can be applied to teaching academic disciplines, such as discourse analysis and text theory. They can also be used for crosswords' makers.*

Crossword is immersed into the sphere of intertext and realizes intersemiotic connections in the cultural universum. This intertext is based on the linguocultural competence that determines self-identification of individuals as representatives of a certain ethnos. It also defines individuals' affiliation with a certain culture via recognizing its values, norms, ideas, priorities, tastes, traditions etc.

Originality. *Intertextual competence of an addressee is shaped as frames used both for transcoding new texts and as the mechanism for broadening and updating the global intertextual frame. The tasks of crosswords contain various types of references to these frames that are verbalized in folklore texts, literary and art works.*

Key words: *enigmatic discourse; crossword; social and cultural information; linguistic and cultural competence; intertext; precedent phenomenon.*

Надійшла до редакції 29.01.2016

Прийнято до друку 14.03.2016

УДК 801.541.45:808.3

КАЛЬКО Валентина Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФІТОНІМІВ-КОМПОЗИТІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено проблемі мотивації українських фітонімів-комполітів у когнітивно-ономасіологічному аспекті. Опис мотиваційної природи досліджуваних мовних одиниць здійснено за допомогою методу когнітивно-ономасіологічного аналізу, розробленого О. О. Селівановою. Установлено, що українським фітонімам-комполітам властиві пропозиційний, асоціативно-термінальний і змішаний типи мотивації. Пропозиційно мотивованим складним найменуванням рослин властиве поєднання мотиватора-предиката з гіперонімом, локативом, фінітивом, об'єктом, локативом. Для асоціативно мотивованих фітонімів-комполітів мотиваційні ознаки обрано з донорських зон ЛЮДИНА і ТВАРИНА. Найбільш продуктивно в досліджуваному мовному матеріалі представлено композити, що мають змішаний тип мотивації, для якого характерний

вибір мотиваторів із різних сфер ментально-психонетичного комплексу: одна з комбінаційних ономасіологічних ознак обрана з предикатно-аргументної частини й відображає істинну інформацію про рослину, отриману в процесі пізнавально-практичної діяльності номінаторів, а інша – з термінально-асоціативної сфери, яка репрезентує неістинні, метафоричні ознаки, покладені в основу номінації фітонімів.

Ключові слова: *когнітивно-ономасіологічний аналіз, назви рослин, композит, пропозиційно-диктумна мотивація, асоціативно-термінальна мотивація, змішана мотивація, пропозиційно-асоціативна мотивація.*

Постановка проблеми. Особливу вагомість для опису національно-мовної картини світу має вивчення номінативної системи мови, оскільки процеси найменування предметів, явищ та понять унаслідок взаємодії довкілля, мислення та мови, притаманний кожному етносу, «визначають специфіку інтеріоризації дійсності, способи відображення референтів у ментальності та їхнього позначення в мовній системі» [1, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвоукраїністиці фітоніми досліджували в аспектах діячності (І. В. Сабадош, О. М. Пашенко та ін.), словотворення та словотворчих типів (Р. О. Бачкур, П. І. Білоусенко, В. В. Грещук, Л. О. Симоненко, М. М. Феценко, Л. Д. Фроляк та ін.), семантичної мотивованості (А. М. Шамота, О. М. Пашенко, А. М. Сердюк та ін.), стилістичного забарвлення (В. В. Галайчук, І. І. Рогальська, С. А. Шуляк та ін.) тощо. Досить фундаментально проаналізовано діалектні назви рослин (О. Ф. Миголинець, Л. А. Москаленко, Р. С. Омельковець, М. В. Поїстогова, А. О. Скорофатова та ін.). Зокрема, І. В. Сабадош дослідив ботанічну лексику української мови ХІХ – п. ХХ ст. у діячному аспекті, здійснивши системно-структурний опис української ботанічної лексики українських говорів на тлі інших слов'янських мов. Дослідник зауважує, що на п. ХХ ст. в українській мові помітно збільшилася кількість інновацій різноманітної структури, утворених за допомогою осново- і словоскладання, часто в супроводі інтерфіксації та суфіксації, причому найбільше композитів серед дикорослих трав, у кілька разів менше серед дендронімів і культивованих трав'янистих рослин і дуже мало серед мікономенів [2, с. 515–516]. Проте, попри значну кількість ґрунтовних наукових праць, аналіз фітонімів-композитів з урахуванням досягнень когнітивної лінгвістики, що уможлиблює проєкцію номінативних процесів на операції мислення та інші смислопороджувальні механізми, не був предметом спеціальних досліджень. Опис мотиваційних механізмів творення українських складних найменувань рослин ґрунтується на засадничому методі вивчення процесу мотивації – когнітивно-ономасіологічного аналізу, розробленому О. О. Селівановою [3, с. 244–246] й апробованому представниками її наукової школи на матеріалі номінативних класів різних мов. На думку дослідниці, цей метод уможлиблює встановлення типу мотивації мовних одиниць і передбачає два етапи: інтерпретацію ономасіологічної структури й концептуальне моделювання структури знань про позначене або її фрагмента, на основі чого формують мотиваційну базу, обирають мотиватор і створюють номінативну структуру [4, с. 15]. Мотивацію розуміємо «як наскрізну в процесі номінації лінгво-психоментальну операцію встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене» [4, с. 153–158; 3, с. 118–119]. Залежно від статусу мотиватора в структурі знань про позначуване ми, слідом за О. О. Селівановою, виокремлюємо пропозиційний, асоціативно-термінальний, модусний, змішаний і концептуально-інтеграційний типи мотивації [3, с. 246].

Мета статі – здійснити комплексний аналіз мотивації складних назв рослин української мови в проєкції на психокогнітивні структури етносвідомості.

Виклад основного матеріалу. Пропозиційний тип мотивації, ґрунтуючись на висвітлюванні в процесі називання реальних істинних знань, актуалізує інформацію про об'єкт, призначення, ознаку, місце, час, кількість, причину, мету тощо. Номінатор,

фіксуючи в ономасіологічній структурі композита дві чи більше вербалізованих властивостей об'єкта, тим самим здійснює перенесення за суміжністю від сукупних знань про об'єкт, відчуттів, образів, уявлень до вербального компонента – ономасіологічну ознаку слова. Отже, пропозиційній мотивації притаманна метонімізація, оскільки метонімія оперує не асоціативною подібністю, а реальною суміжністю. Центром предикатно-аргументної структури є предикат, який пов'язує всі інші компоненти інтеріоризованої ситуації. С. Д. Кацнельсон, визначаючи центральне місце предиката в пропозиції, підкреслює: «У змістовному плані дієслівний предикат – це дещо більше, ніж просто лексичне значення. Виражаючи певне значення, він одночасно містить макет майбутнього речення. Предикат має «місця» чи «гнізда», що в реченні заповнені словами, категоріальні ознаки яких відповідають категоріальним ознакам «гнізда» [5, с. 83]. Тому серед досліджуваних мовних одиниць виокремлюємо пропозиційно мотивовані утворення, одним із мотиваторів яких є предикат, а інший обрано – з рівня аргументів. Установлення словотворчих моделей сприяє дослідженню різновидів композиції, характеристиці реалій, відібраних із метою її позначення. Їхнє синтаксичне поєднання в мотивувальній синтагмі репрезентоване за допомогою ономасіологічних ознак. Як зауважує О. О. Селіванова, інтерпретація ономасіологічної структури враховує структурно-семантичну функцію мотиваторів у структурі пропозиції та їхню роль у створенні семантичної структури композитного найменування [1, с. 73]. Частина фітонімів-композитів української мови утворена на ґрунті конекції предиката з:

- 1) гіперонімом: *переносзілля, перенеситрава* (Миколайчики сині);
- 2) локативом: *перекотиполе, покотиполе* (Перекотиполе звичайне) ← *Рослина, що котиться полем (при вітрі)*, порівняймо прості назви цієї рослини, утворені за допомогою предиката-мотиватора, що вказує на спосіб розмноження, поширення: *котун, покотичник, покатун, покатичник*;
- 3) об'єктом: *тілоріз, тілорізка, різотілка* (Жабурник звичайний); *свербигуз, свербигузно, свербигуза* (Шипшина собача) – композити утворено з основ дієслова *свербіти* та іменника *гузно* «зад»; назва зумовлена подразливою дією насіння з'єдених плодів на задній прохід [6, 5, с. 188];
- 4) фінитивом: *глекопар* (Парило звичайне), *гличкопар* (Чистотіл звичайний), *блохогонка* (М'ята блошина);
- 5) квантитативом: *первоспілка, першоспілка* (Первоцвіт весняний).

Найпродуктивним для пропозиційно мотивованих фітоніми-композити є творення внаслідок конекції предиката з об'єктом. Зокрема, низка рослин за ознакою отруйності об'єднана однією назвою *болиголов, болиголова, болиголовка* (Болиголов плямистий, Дурман звичайний, Багно звичайне, Бугила лісова). Ономасіологічна структура таких композитів сформована на ґрунті зв'язків предиката *боліти* з об'єктом *голова* і зумовлена отруйними властивостями рослин, уживання яких може викликати головний біль. Слід зазначити, що Багно звичайне має ще й назву *головолом*, яка дещо в затемненій формі відображає ту саму мотиваційну ознаку. На думку А. М. Шамоти, дієслівний елемент *лом* уже містить значення болю [7, с. 140].

Складні назви рослин також мотивовані лікарськими властивостями і є результатом згортання предикатно-аргументної структури, до складу якої належать предикат і аргумент-об'єкт: *Живокіст* ← *Рослина, яка заживлює (живить) кістки*; *Правокіст* ← *Рослина, яка править кістки*. Ономасіологічна структура назви *кровотій* (Блошниця дизентерійна) сформована на ґрунті конекції ономасіологічних ознак *кров* та фонетично видозміненої основи дієслова *толити* 'гамувати, тамувати' [6, 3, с. 100], які зумовлені, можливо, застосуванням рослини для лікування дизентерії, симптомами якої є проноси з кров'ю.

Бракує однастайності в поглядах на походження та мотивацію назви рослин роду Ломикаменеві. Найменування *ломикамінь, каменелом, каменеломка* і їхні відповідники в англійській, німецькій, польській, чеській, російській мовах є кальками латинської назви *Saxifraga* (*saxum* 'скеля, пісок', *frangere* 'руйнувати'). В античні часи різні види

ломикаменю використовували в лікувальній практиці для роздрібнення й виведення ниркових і жовчних каменів. Підтвердження цього фіксуємо в травниках: «сечогінна сила, камінь у нирках руйнує і з тіла виводить» [8, с. 219]. Сучасні довідники з народної медицини теж указують на застосування рослин роду Ломинекаменевих при захворюваннях нирок, сечового міхура і жовчних шляхів. Тому, на наш погляд, саме лікувальні властивості були покладені в основу мотиваційної бази як латинської, так і інших назв рослини. Хоча М. І. Нейштадт [9, с. 327] по-іншому пояснює цю назву, мотивуючи її місцем поширення рослин. Дійсно, деякі види ломикаменю можуть рости в горах, на каменях, але, по-перше, як засвідчує аналіз подібних фітонімів із погляду принципів номінації, називаючи рослину, зазвичай більше уваги надавали утилітарним ознакам, застосуванню в лікувальній практиці; а по-друге, для ломикаменю це не є характерним місцем зростання, оскільки рослина може поширюватися на болотах і берегах, у степах [9, с. 338–339]. За будь-якого підходу до мотивації назви *ломикамінь* її ономасіологічна структура містить предикат у формі наказового способу дієслова і аргумент-об'єкт: *Ломикамінь* ← *Рослина, яка ломить камені*.

Мотиваційні зв'язки, установлені внаслідок реконструкції ономасіологічної структури складних назв рослин, передбачають відношення володіння частиною. Наші знання на базовому рівні організовані за опозицією “частина – ціле”. Це можна пояснити тим, що, по-перше, частина цілого, зазвичай, корелює з властивостями, і, відповідно, наше знання про реалію пов'язане із знаннями про компоненти цілого. По-друге, частина визначає форму і тим самим сприйняття об'єкта і його відтворення у свідомості. По-третє, як зазначає Дж. Лакофф, ми взаємодіємо з речами через їхні компоненти, і відношення “частина – ціле” відіграє головну роль у виборі тих програм, які можуть бути використанні у матеріальній діяльності людини [10, с. 165]. В ономасіологічній структурі фітонімів-комполітів партитив може бути пов'язаний з:

1) квалітативом: *суховеришки*, *сухоцвіт* (Цмин пісковий), *чорноягідник* (Жостір проносний), *білолистка* (Підбіл звичайний), *білокоренник* (Дзвоники ріпчасті), *жовтоцвіт* (Первоцвіт весняний), *тонколисник* (Рдесник вузлуватий);

2) квантитативом: *трилисник* (Бобівник трилистий), *паролист*, *дволистка* (Зозулині сльози яйцелисті), *чотирилисник* (Вороняче око звичайне), *стоколоска* (Стоколос безостий) — ‘волотки суцвіття рослини складаються з великої кількості колосків’; *тисячник*, *тисячолисник* (Деревій звичайний) — ‘будова перисторозсіченого листя створює враження великої кількості дрібних листочків’; *семижиленьник* (Подорожник великий) — ‘листки мають сім прожилків’; *трицвітка* (Фіалка триколірна) — ‘пелюстки квіток жовтого, білого і фіолетового кольору’.

У процесі творення складних назв рослин спостерігаємо імплікацію партитива. Так, двокомпонентна назва *тройзілля* (Бобівник трилистий) утворена на ґрунті двох семантично елементарних речень: *Зілля має листки* + *Листків є три (трое)* → *Зілля з трьома листками* → *тройзілля*. У процесі творення складної назви відбулося згортання предиката, що має значення посесивності, та партитива. Натомість у композиті *столітник* (Алое деревовидне) водночас з імплікацією партитива експліковано квантитативний і темпоративний компоненти: ‘цвіт з'являється дуже рідко: за народним повір'ям, раз у сто років’.

Комполітам-фітонімам, мотиватори яких обрано з асоціативної частини відповідного концепту, утвореної на ґрунті його зв'язків з іншими концептуальними сферами, притаманна асоціативно-термінальна мотивація. Її механізм за загальним принципом є метафоричним. Дж. Лакофф і М. Джонсон у праці “Метафори, якими ми живемо” [11] розробили і обґрунтували теорію концептуальної метафори, вперше визначивши метафору не просто як феномен мови, а як когнітивну операцію, що використовується свідомістю людини в повсякденному житті. Це основний засіб концептуальної системи людини, за допомогою якого ми розуміємо та сприймаємо один об'єкт у термінах об'єктів іншого типу [11, с. 70], один з інструментів створення нових назв, засобом осмислення одного явища крізь призму іншого. Метафоричний механізм ґрунтується на взаємодії

сфери-джерела (донорської зони) і сфери-мішені (реципієнтної зони). Асоціативно-термінальні частини ментально-психонетичних комплексів назв рослин є реципієнтними зонами, а донорськими – зони інших концептуальних сфер, що постачають для них власні пропозиції, оскільки ці знаки — первісно неістинні щодо позначуваного. Отже, термінально-асоціативна мотивація – вибір позначень не з буквальних, безпосередніх знань про об'єкт, а з неістинних, фігуральних [3, с. 140]. Варто зауважити, що вибір донорської зони і перехід до реципієнтної зони не випадковий, а мотивований досвідом номінатора. Загалом цей тип мотивації малопродуктивний серед українських складних фітонімів. Так, ономасіологічна структура композита *кровоголовка* (Родовик лікарський) сформувалася на ґрунті метафоричного вживання обох ономасіологічних ознак із донорської зони ЛЮДИНА: елемент *кров* указує на темно-червоний колір квіток рослини, а *голов* — на форму суцвіття. Використання ономасіологічної бази – суфікса *-к(а)* пов'язане з невеликим розміром суцвіть Родовика лікарського.

Продуктивним є метафоричне перенесення “ТВАРИНА → РОСЛИНА”, аналогізація ознак відбувається на основі схожості: 1) форми квітки: *змієголовик* (пор. латинську наукову назву *Dracocphalum*, що в перекладі означає ‘голова дракона’ [6, 2, с. 269]; 2) форми, кольору та густини суцвіть: *лисохвіст* (Китник лучний) – ‘колосок рослини пухнастий, жовтогарячого кольору, схожий на лисячий хвіст’ (пор. її наукову назву *Alopecurus*, утворену з г. *αλωπηξ* ‘лис’ і *ουσα* ‘хвіст’ [6, 3, с. 243]; 3) форми плоду: *козлобородник* (Козельці великі) – ‘рослина має качан з плодами, схожими на козину бороду’.

Змішаний тип мотивації композитів є найбільш продуктивним, для нього характерна селекція мотиваторів із різних фрагментів ментально-психонетичного комплексу. Особливість цього типу мотивації полягає в тому, що одна ономасіологічна ознака обрана з предикатно-аргументної частини й відображає істинну інформацію про рослину, отриману в процесі пізнавально-практичної діяльності номінаторів, а друга – з термінально-асоціативної сфери чи модусу і репрезентує конекції між концептами [3, с. 175–176], тому вважаємо за доцільне розмежовувати пропозиційно-асоціативний та пропозиційно-модусний різновиди змішаної мотивації. Серед фітонімів-композитів ми виявили лише номени з пропозиційно-асоціативною мотивованістю. Залежно від того, яку слотову позицію займає мотиватор із сфери істинних знань, серед найменувань, що мають пропозиційно-асоціативну мотивованість, можна виокремити декілька груп.

Першу групу становлять назви рослин, ономасіологічна структура яких сформована на ґрунті зв'язків слотової позиції квалітатива (якості), що репрезентує істинні, реальні знання, із терміналами гештальтного різновиду, пов'язаними із зоровими образами. Серед назв такого типу виокремлюємо номени, утворені за схемою: ознака за кольором + форма. Назва кольору включена до ономасіологічної структури фітонімів через віднесеність її до окремої частини рослини, зокрема квітки, а метафоричний компонент, пов'язаний із специфікою її зорового сприйняття, обраний із донорської зони ЛЮДИНА: *білоголовець* (Стокротки багаторічні), *білоголовка* (Конюшина гірська), *білоголовик* (Деревій звичайний) – ‘квіти рослини білого кольору, зібрані у круглі, кулясті суцвіття’, *синьоголов* (Миколайчики польові) – ‘рослина має квіти синього кольору, які формою нагадують голову людини’, *красноголовка*, *червоноголовка* (Родовик лікарський) – ‘червоні (красні) квіти рослини формою подібні до голови людини’, *чорноголов* (Чорноголовик родовиковий) – ‘квіти рослини темно-фіолетового, аж чорного кольору, кулясті, формою нагадують голову’, *біловус*, *біловуска* (Таволжник звичайний) – ‘рослина має квіти білого кольору з великими тичинками, схожими на вуса людини’.

У поодиноких випадках ономасіологічна структура складних назв рослин сформована на підставі зв'язків пропозиційно-диктумної частини, репрезентованої рівнем якості, пов'язаним із особливостями сприймання кольору листка, з асоціативно-термінальною сферою, мотиватор обраний із донорської зони ТВАРИНА і пов'язаний з особливостями сприйняття його форми: *білокотитник* (Підбіл звичайний) – ‘листки рослини округло-серцевидні, своєю формою нагадують копито, а прикореневе листя зісподу густо вкрите

білим пухом', білокрил, білокрильник (Білокрильник болотний) – 'листя рослини опушене білими волосками і формою схоже на крило птаха'.

Частина найменувань, що мають змішану мотивацію, утворена за схемою: ознака за будовою + форма. Так, форма довгого прямого стебла рослини передана на ґрунті аналогізації з партитивом *нога* 'одна з двох нижніх кінцівок людини' [12, 5, с. 437], а квалітатив, обраний з пропозиційно-диктумної частини, конкретизує особливості його будови: *тонконіг*, *тонконога*, *куцоніжка* (Тонконіг звичайний) – 'рослина має тонке (куце) стебло, яке дещо нагадує ногу', *косонога* (Віхалка гіляста) – 'пряме стебло рослини трохи нахилене вбік (косе)', *слабинога* (Розрив-трава звичайна) – 'пряме стебло рослини легко розривається від найменшого дотику (слабке)'.

До другої групи належать найменування лікарських рослин, мотиваційна база яких містить конекції кількісного рівня диктуму пропозиції ментально-психонетичного комплексу із терміналами концептосфери ЛЮДИНА: *стоножсець* (Багатоніжка звичайна) – 'рослина має повзуче кореневище з багатьма (ста) відростками, що формою нагадують ногу', *п'ятиперстник* (Перстач болотний) – 'листки рослини нагадують розчепірені персти (пальці), складаються з п'яти дольок', *тризуб*, *тризубок* (Тризубець болотний) – 'плід рослини розпадається на три долі, які формою схожі на зуби', *двозуб* (Черета поникла) – 'сім'янки рослини складаються з двох частин і нагадують зуби', *багатоголовка* (Стоголовник посівний) – 'суцвіття рослини кулясте, формою подібне до голови, складається з багатьох дрібних квіток'.

Ономасіологічна структура назв рослин, що наповнюють третю групу пропозиційно-асоціативної мотивованості, виникла на підставі зв'язків партитивного мотиватора з диктуму пропозиції із терміналом гештальтного типу, зумовленого подібністю до певної реальії. Так, ономасіологічна структура назви *горицвіт* (Горицвіт весняний) містить предикат у формі наказового способу, вжитий з метафоричним значенням, що розвинулося з дієслова *горіти* 'піддаватися дії вогню' [12, 2, с. 130] на основі зовнішньої (кольорової) схожості квітів з процесом горіння, пор.: *горицвіт* ← *Рослина має цвіт* (*квіти*) + *Цвіт є жовтий* (*горить, сяє жовтим кольором*). Номен *кровоцвіт* (Родовик звичайний), *сонццвіт* (Сонццвіт звичайний), *снігоцвіт* (Лілія біла) відображають зв'язки партитива *цвіт* з терміналами гештальтного типу за візуальною подібністю його кольору до кольору *крові* (Родовик звичайний має червоні квіти), *сонця* (квіти Сонццвіту звичайного яскраво-жовті), *снігу* (Лілія біла має білі квіти).

До партитивів *цвіт*, *листок*, *лист* у складних номенах додано термінал образного типу, зумовлений зоровою подібністю відповідної частини рослини до реальії з донорських зон:

— НАТУРФАКТ: *звіздоцвіт* (Зірки польові) – від *звізда* – діал. 'зірка, зоря' – 'квітка (цвіт) рослини має п'ять язичкових пелюсток і формою нагадує зірку';

— ТВАРИНА: *роголист* (Кушір занурений) – від *ріг* 'твердий кістковий нарост на голові деяких ссавців, що звужується до кінця' [12, 8, с. 553–554] – 'листя рослини подібне до рога тварини';

— АРТЕФАКТ: *стрілолистка*, *стрілолист* (Стрілолист звичайний) – від *стріла* 'тонкий стрижень із загостреним кінцем або гострим наконечником' [12, 9, с. 773]; *шилолист* (Шилолистник водяний) – від *шило* 'інструмент у вигляді загостреного металевго стержня' [12, 11, с. 452]; *щитолісник* (Щитолісник звичайний) – від *щит* 'предмет старовинного військового озброєння у вигляді заокругленої чи прямокутної дошки' [12, 11, с. 587]. Мотиваційну базу цих назв становлять два семантично елементарні речення, предикати яких виражають значення посесивності та подібності: *Рослина має листя* + *Листя подібне до стріли* (*шила, щита*) → *стрілолист* (*шилолист, щитолісник*).

Висновки. Отже, українським фітонімам-композирам притаманні пропозиційний, асоціативно-термінальний і змішаний типи мотивації. Пропозиційно мотивованим складним найменуванням рослин властиве поєднання мотиватора-предиката з гіперонімом, локативом, фінітивом, об'єктом, локативом. Також частина номенів утворена

внаслідок поєднання мотиваторів-партитивів із квалітативами та квантитативами. Для асоціативно мотивованих фітонімів-комполітів мотиваційні ознаки обрано з донорських зон ЛЮДИНА і ТВАРИНА. Найбільш продуктивно в досліджуваному мовному матеріалі представлені композити, що мають змішаний тип мотивації. Залежно від того, яку позицію займають мотиватори із сфери істинних і метафоричних знань, серед найменувань, що мають змішану мотивованість, виокремлюємо декілька груп: квалітативно-метафоричну, темпоративно-метафоричну, квантитативно-метафоричну, партитивно-метафоричну. Найбільш наповненою є група фітонімів, ономасіологічна структура яких сформована на ґрунті зв'язків слотової позиції якості, що репрезентує істинні, реальні знання, із терміналами гештальтного різновиду, пов'язаними із зоровими образами. Квалітативна ознака здебільшого відображає колір чи особливості будови рослини або її частини, а метафоричний компонент, пов'язаний із специфікою зорового сприйняття квітки, обраний із донорських зон ЛЮДИНА й АРТЕФАКТ. Продуктивність пропозиційно-асоціативної мотивації народних фітонімів-комполітів дає підстави зробити висновок, що метафоричне вживання простого слова досить складне, але в композитах, завдяки наявності означуваного компонента з прямим значенням завжди зрозуміле, однозначне й пояснювальне. Складні назви рослин відображають досвід освоєння довкілля багатьма поколіннями упродовж тисячоліть і допомагають збагнути особливості національного менталітету українців, поглибити знання про концептуальну й мовну, наївну й наукову картини світу, пояснити специфіку омовлення етносом навколишнього світу. Загалом здійснений аналіз доводить дієвість методу когнітивно-ономасіологічного аналізу та відкриває широкі перспективи для дослідження інших номінативних класів української мови.

Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова. – Черкаси : Вид-во ЦНТЕІ, 1996. – 297 с.
2. Сабадош Іван. Історія української ботанічної лексики (XIX – початок XXст.) / Іван Сабадош. – Ужгород, 2014. – 600 с.
3. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология: монография / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
4. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
5. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [під заг. ред. О. С. Мельничука та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982–2006. – Т. 1. – 632 с.; Т. 3. – 502 с.; Т. 4. – 794 с.
7. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985. – 162 с.
8. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / [А. П. Лебеда, Н. І. Джуренко, О. П. Ісайкіна та ін. ; за ред. А. М. Гродзінського]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1989. – 543 с.
9. Нейштадт М. М. Определитель растений средней полосы Европейской части СССР / М. М. Нейштадт. – М. : Учпедгиз, 1954. – 495 с.
10. Лакофф Дж. Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. – М. : Наука, 1995. – С. 141–194.
11. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Jonson. – Chicago : CUP, 1980. – 242 p.
12. Словник української мови: В 11-ти т. / [ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

References

1. Selivanova, O. O. (1996) *Compound words: language model of the world (comparable foundations composite of Russian and Ukrainian)*. Cherkasy: Izd CSTEI (in Ukr.)
2. Szabados, I. (2014) *History of Ukrainian botanical vocabulary (XIX – early XX century.)*. Uzhgorod (in Ukr.)
3. Selivanova, O. O. (2000) *Cognitive onomasiology (monograph)*. Kyiv: Phytosociocenter (in Russ.)

4. Selivanova, O. O. (2012) *The world of consciousness in the language*. Cherkasy: Chabanenko Yu. (in Ukr. and Russ.)
5. Katznelson, S. D. (1972) *Typology of language and verbal thinking*. Leningrad: Science (in Russ.)
6. *Etymological vocabulary Ukrainian Language* (1982–2006). Ed. O. S. Melnychuk. Kyiv: Scientific thought (in. Ukr.)
7. Shamota, A. M. (1985) *Names of plants in the Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in. Ukr.)
8. *Medicinal Plants: Encyclopedic Reference Book* (1989) Ed. A. M. Grodzinsky. Kyiv: Home Edition URE (in. Ukr.)
9. Lakoff, G. (1995) Cognitive semantics. *Jazyk i intelekt. (Language and intelligence)*. Moscow: Science. 141–194 (in Russ.)
10. Lakoff, G. & Jonson, M. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: CUP
11. *Ukrainian language dictionary* (1970–1980). Kyiv: Scientific thoughts (in Ukr.)

KALKO Valentyna Volodymyrivna,

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy
e-mail: mkalko@ukr.net

COGNITIVE-ONOMASIOLOGICAL ANALYSIS OF COMPOSITE PHYTONYMS IN MODERN UKRAINIAN

Abstract. Introduction. *Phytonyms form a most ancient lingual system to reflect the experience in the practical and cultural-mythological investigation of flora as one of the meaningful part of human surroundings so that analyzing their motivation in the cognitive aspect as well as nominating phenomena in the mental processing reveals perspectives for spotting new cases in the national ethnic conscience.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze in the complex the composite names of plants in regard of the ethnical cognitive psyche structures.*

Methods. *The chief method is cognitive-onomasiological analysis being the main one to investigate the motivation that enables to apply the two-bias approach for the nominating phenomena to be explicated: from knowledge structure to that of onomasiology and vice versa. The method comprises two phases: the concept analysis and the interpretation of the onomasiological structure.*

Results. *The proposition and dictum motivation mechanism is a metonymic one as composite phytonyms word-building presupposes the motivators to signify two corresponding features of a plant that results in position connection “part-whole”, “action-result, object, locality” etc. Associative and terminal motivation in complex plant names has metaphoric basis and presupposes the motivation from the associative part of the concept that was formed through the analogy of various concept spheres. The motivation mixed type in the composite phytonyms is characterized by the selected motivators from the numerous spheres of the mental psycho-ethnic complex: one of the combinatory onomasiological features is taken from predicative-argument part and reflects true information about plants received in the process of cognitive practical activity of the nominators, and the other is chosen from the terminal associative or modus representing the untrue and metaphorical features in the basis of the phytonyms (propositional-associative motivation) or their axiological marking connected with healing and harmful plant traits (proposition modus motivation).*

Originality. *The composite phytonym motivation is analyzed on the basis of the concept components connection with the semantics, onomasiological structure and peculiarities of the cognate processes. The relativity of motivation word building in the composite plant names accompanied by various fragments of both the naïve and scientific world views in the Ukrainian ethnos is regarded in a new perspective.*

Conclusion. *Composite plant names reflect the experience in investigating the surroundings by numerous generations through centuries, and enable to perceive the peculiarities in the national Ukrainian mentality, regarding the conceptual and lingual, as well as scientific and naïve world views, to explain the special ethnic part in the lingual interpretation of the world.*

Key words: *cognitive onomasiological analysis; plant names; composite; propositional dictum motivation; associative terminal motivation; propositional modus motivation; propositional associative motivation.*

*Надійшла до редакції 28.01.2016
Прийнято до друку 16.03.2016*